

Недюха Микола Петрович,
доктор філософських наук, професор,
завідувач сектору методології Інституту
законодавства Верховної Ради України

УДК 34:316.75 (477)

Правова ідеологія: класичні та модерні інтерпретації

Вітчизняна політико-правова наука розглядає правову ідеологію, переважно, як складову правової свідомості, яка проявляється, передусім, на теоретичному рівні, оскільки є формою систематизованого, теоретичного знання. Саме під цим кутом зору визначає сутність правової ідеології, зокрема, В.Л. Толстенко, стверджуючи, що вона, будучи важливим елементом структури правової свідомості, «являє собою систематизовану сукупність правових ідей, принципів, цінностей, ідеалів, теорій, концепцій, які формуються в суспільстві (самостійно або завдяки цілеспрямованій державній діяльності)», відображає «існуючий стан правовідносин», визначає «основи суспільного сприйняття правопорядку», встановлює «основні цілі розвитку правової системи й системи законодавства держави» [1, с. 14].

Натомість мають місце визначення, які вбачають основний зміст та призначення правової ідеології не лише як відображення правової дійсності, а як, передусім, результат загального соціального консенсусу, суспільного компромісу, який досягнутий на засадах усталеного, цілісного бачення ролі права у державі та громадянському суспільстві, а також у визначенні основних цілей, методів та механізмів правового регулювання [2, с. 265].

Відповідно до наведеної вище дефініції, правова ідеологія постає відносно самостійним політико-правовим феноменом, функціональним призначенням якого є визначення ролі права як засобу унормування життєдіяльності держави, суспільства, громадян країни в їхньому підпорядкуванні цілям процесу соціальних змін. Згідно з таким визначенням правова ідеологія набуває фактично моністичного характеру, оскільки її сутність обумовлюється нормою права, на відміну, скажімо, від політичної ідеології, яка завжди є плюралістичною, оскільки ґрунтується на певних інтересах – групових, корпоративних чи суспільних. Причина цієї відмінності є очевидною й за формою відображення соціальної дійсності: правова ідеоло-

гія уособлює собою консенсус, який досягнутий на засадах осягнення сутності норми права як формально-обов'язкового правила фізичної поведінки, яке має загальний характер й встановлюється або санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин та забезпечується відповідними державними гарантіями його реалізації [3, с. 189]. Тоді як політична ідеологія будується на засадах усвідомлення інтересів різних соціальних станів, їхньої систематизації й артикуляції відповідними суб'єктами дії. При цьому правова психологія слугує підґрунтям зародження та формування правових ідей, з'ясування, зокрема, права як регулятора суспільних відносин, необхідності встановлення режиму законності та правопорядку, юридичної відповідальності, обґрунтування необхідності розробки та прийняття тих чи інших нормативно-правових актів як засобу внормування суспільних відносин, розв'язання проблем суспільного розвитку тощо. Водночас правова ідеологія є фактором приведення до дії правових ідей, що вже склалися, сприяє осягненню правових потреб та інтересів соціальних груп, їхньому науковому обґрунтуванню в правових теоріях, концепціях і програмах [4, с. 18]. Остання обставина споріднює правову й політичну ідеології, адже остання також може бути розглянута як засіб теоретичного осягнення та реалізації політичних ідей, потреб та інтересів, що склалися в суспільстві, окремих сферах його життєдіяльності – економічній, політичній, духовній чи культурній.

А.Б. Венгерів, визначаючи правову ідеологію «як систему концентрованих правових поглядів, які ґрунтуються на певних соціальних і наукових пізнаннях» [5, с. 118], фактично зводить її сутність до правових поглядів, не пояснюючи при цьому, яким чином вони (правові погляди, нехай і концентровані) спроможні забезпечити функціонування суспільства як системного цілого, що передбачає, як відомо, впорядкування процесів вертикального та горизонтального спрямування (субординація та координація), причинно-наслідкових

та структурно-функціональних залежностей між ними, а також формування системної соціальної якості як ознаки, що атрибутивно притаманна системі. При цьому правові погляди в авторському розумінні постають, скоріше, як однопорядкові, ніж такі, що спроможні надати процесам соціальних змін системного виміру.

В.В. Лазарєв та С.В. Липень намагаються подолати викладені вище слабкості дефініції шляхом розширення змістовних характеристик правової ідеології, вбачаючи в ній не лише «уявлення чи погляди», а й «переконання, теорії, концепції про правову дійсність» [6, с. 278]. Однак автори, цілком слушно наголосивши на важливості теоретико-концептуального відображення правової дійсності, не дають відповіді на питання, яким чином наведені ними різнопорядкові засоби спроможні постати систематизованою формою, своєрідним ученням про особливості функціонування правової сфери життєдіяльності суспільства.

Значною мірою наближене до зазначеної вище дефініції є визначення правової ідеології, яке пропонує Л.А. Морозова. Правова ідеологія, на її думку, представляє собою «систему ідей, правових поглядів, наукових концепцій, теорій, що виражають відношення до правової дійсності й оцінюють її» [7, с. 365]. При цьому не можна не погодитись, що правова ідеологія, будучи формою систематизованого знання, в основі якого закладено норму права, має бути зорієнтована на вноормування соціальних відносин з урахуванням домінуючих соціальних цінностей.

В.Д. Попков сутність правової ідеології вбачає «в систематизованому науковому вираженні правових поглядів, вимог, ідей суспільства, соціальної групи» [8, с. 175], хоча доцільніше було б стверджувати, на наш погляд, що сутність в інтересах соціальних спільнот. Зрозуміло, однак, що ідея й інтерес є невіддільними один від іншого, і там, де ідея віддаляється від інтересу, а тим більше втрачає з ним зв'язок, вона позбавляється й будь-якої соціальної – групової, корпоративної чи колективної, суспільної привабливості.

В.Н. Хропанюк основний зміст правової ідеології як «системи поглядів і уявлень» вбачає у теоретичній формі відображення суспільного життя [9, с. 204], що дозволяє не лише наголосити на єдності правової теорії та фактів правової дійсності, а й важливості забезпечення єдності науки й практики, теоретичної й емпіричної свідомості суспільства, ідеї та інтересу, правової норми та соціального порядку.

Попри часові виміри, соціальну динаміку та геополітичні зміни не втрачає своєї актуальності визначення правової ідеології, яке датується радянською добою. Правова ідеологія, на думку О.А. Лукашевої, є «концептуально сформульовані як система уявлення ... про сутність, особливості, принципи права та правового регулювання..., про форми втілення правових уявлень у жит-

тя, про об'єктивну необхідність ... режиму законності» [10, с. 133].

У такому розумінні правова ідеологія має всі підстави розглядатися як складова державної правової політики, як діяльність держави щодо внесення правової ідеології у свідомість суб'єктів права – окремих індивідів, малих і великих соціальних груп, верств та класів суспільства. Зазначене не лише актуалізує її значення, а й піднімає її до рівня державної правової політики як її (політики) складову, наголошує на важливості теоретичної правової свідомості як засобу формування повсякденної свідомості громадян країни.

Натомість деякі вчені розглядають сутність правової ідеології до правової як окремої науки, «яка покликана досліджувати походження, формування та розвиток прав, свобод і обов'язків людини та громадянина, вивчати їх закономірності, а також розробляти заходи щодо їх реалізації громадянами, суспільством і державою» [11, с. 100].

Відповідно, правова ідеологія має розглядатися як суспільне явище, юридична категорія, структурний елемент правосвідомості, як складова ідеологічної функції держави, як теоретична основа державної правової політики. І в цьому сенсі не можна не погодитися з А.С. Сиротіним, який стверджує, що правова ідеологія сприяє виробленню правової політики держави, визначенню перспектив розвитку національної системи права, пріоритетних напрямів сфери правового регулювання, планування правотворчої діяльності органів держави шляхом обґрунтування прийняття, зміни чи відміни конкретних правових актів, вироблення правової позиції суб'єктів права, формування поваги до права тощо [4, с. 15].

По суті, цю ж саму думку відстоює й В.Д. Попков, стверджуючи, що «формування правової ідеології здійснюється як теоретичне осягнення інтересів, цілей і завдань суспільства, держави та індивіда. Правова ідеологія дає обґрунтування чинних юридичних відносин, ролі права, законності та правопорядку. Йдеться, таким чином, про формування правосвідомості на теоретичному рівні» [8, с. 136].

Зв'язок правової ідеології з правовою політикою держави забезпечується шляхом:

- вироблення й обґрунтування правової політики держави. При цьому визначаються та обґрунтовуються цілі та етапні завдання правового регулювання суспільних відносин, принципи права та його системи, принципи законності та правопорядку. У процесі цієї взаємодії виробляється порядок формування органів влади та їхнє функціонування, процедури правотворчої діяльності, визначається й обґрунтовується процесуальний порядок здійснення правосуддя, права, свободи громадян, гарантії їх реалізації тощо;

- визначення та наукове обґрунтування перспектив розвитку національної системи права. Взаємовплив правової ідеології та правової

політики має своїм наслідком перетворення (перейменування) виправно-трудового права в кримінально-виправне, появу низки нових галузей права, зокрема, екологічного, податкового, а також обґрунтування необхідності визнання освітнього права, транспортного права тощо як самостійних галузей;

- визначення пріоритетних напрямів правового регулювання економічних, соціальних, політичних, культурних потреб тощо;

- планування правотворчих робіт органів держави, у складі яких утворюються спеціалізовані підрозділи, такі як: Комітет по законодавству та судовій реформі Державної Думи Федеральних зборів РФ, Комітет по конституційному законодавству Ради Федерації Федеральних зборів РФ, в яких розробляються плани правотворчих робіт, до яких включаються проекти нормативних актів.

Так, наприклад, відповідно до п. «а» ст. 105 Регламенту Державної Думи, внесення законопроекту до Державної Думи передбачає надання «пояснювальної записки, яка б викладала предмет законодавчого регулювання, виклад концепції законопроекту з ідеологічним обґрунтуванням необхідності ухвалення закону:

- обґрунтування потреби прийняття, зміни чи відміни конкретних нормативно-правових актів. Необхідність у цьому виявляється у процесі аналізу стану законності, правопорядку й ефективності правового регулювання за умов дії нормативно-правового акта, виявлення невідповідності змісту діючих нормативно-правових актів потребам процесу соціальних змін. У разі наявності необхідності правова ідеологія, виходячи з результатів аналізу та спираючись на психологічні фактори, які характеризують відношення різних соціальних груп і суспільства у цілому до стану врегулювання певних суспільних відносин, обґрунтовує необхідність зміни чинного стану правового регулювання шляхом внесення змін чи прийняття нового закону;

- вивчення демографічних процесів (шлюб, народжуваність, смертність, міграція тощо), поточної оцінки чисельності та складу населення – вибір й обґрунтування юридичних засобів, спрямованих на забезпечення відтворення населення, створення сімей, стимулювання чи обмеження народжуваності тощо, визначення й обґрунтування заходів правового характеру щодо міграції власного населення, правового статусу закордонних мігрантів тощо;

- формування правової позиції суб'єктів права як обумовленої ступенем усвідомлення ним соціальної цінності права та переконаності у необхідності її дотримання, внутрішньої готовності до дії чи бездіяльності в юридично значущій ситуації. Зміст та рівень правової позиції залежить від міри інтеріоризації суб'єктом права правових ідей, поглядів, оцінок та концепцій, що

обумовлюють його відношення до права – позитивне, негативне чи вибіркове;

- формування поваги до права та закону. Інтелектуальній складовій поваги до права властиве таке: вона є засобом закріплення політичної влади народу та охорони всіх форм власності, що закріплені в Конституції України; засобом реалізації політики держави, поєднання особистих і суспільних інтересів; позитивним впливом на свідомість та поведінку суб'єктів права [4, с. 18 – 22].

Відповідно, зважаючи на ту обставину, що позитивне право тісно пов'язане з ідеологією, правова (конституційна) ідеологія може бути визначена як сукупність правових ідей, поглядів, концепцій і теорій, які відображають, оцінюють та цілеорієнтують процес соціальних змін як безпечного політико-правового середовища буття людини, становлення правової держави й громадянського суспільства [12, с. 54].

У такому розумінні правова ідеологія має утверджувати спроможність основних соціотворчих суб'єктів – політичних партій, громадських організацій, держави та її органів до участі у процесах державотворення, принаймні, за п'ятьма ознаками:

- визначенні та реалізації національних інтересів;
- мобілізації;
- соціальних змін;
- демократії та
- справедливої винагороди [13, с. 28].

Зазначені вище ознаки, що в залежності від їхнього змістовного та функціонального наповнення, поєднання та можливостей реалізації потенціалу та ресурсів розвитку формують, як свідчить історичний досвід, різні типи правової (конституційної) ідеології – ліберально-прогресистські типи (США), ліберальні (Франція, Іспанія, Італія), консервативні (Велика Британія), соціал-демократичні (скандинавські країни), модернізаційні (Польща, Угорщина, прибалтійські країни), авторитарні тощо.

Зазначені вище визначення правової ідеології, яке сягає дійсного стану прав людини, доцільно розглядати як базове, онтологічне, що дозволяє побудувати похідні правової ідеології, її різновиди, скажімо, за ознаками функціонального забезпечення життєдіяльності суспільства, передусім, цілеорієнтування, адаптації, інтеграції, відтворення структури та зняття напруги.

Відповідно, за ознакою цілеорієнтування правова (конституційна) ідеологія постає сукупністю концептуально обґрунтованих ідей, принципів і положень, стимулів і мотивів, морально-етичних і правових норм, які, ґрунтуючись на визначених Основним Законом правах і свободах людини, сприяють утвердженню України як демократичної країни, правової держави й громадян-

ського суспільства. Будучи уособленням права, правова ідеологія як сукупність пов'язаних між собою переконань, настанов, правових поглядів і норм осмислює соціальну реальність під кутом зору його нинішнього і уявного (ідеального, ціледосяжного) станів, шляхів їх досягнення, відповідно до якого формує правосвідомість суспільства, сприяє утвердженню певного правового порядку, правовідносин, впливає на всі сторони соціального життя – економіку, політику, культуру, мораль, характер та особливості функціонування політичного режиму тощо.

Натомість правова (конституційна) ідеологія в її адаптаційному варіанті спроможна набувати змістовних та функціональних характеристик, що пов'язуються з її відповідністю визначеним кордонам, геополітичному та політико-правовому простору, екологічним стандартам, умовам довкілля тощо.

Інтегративний варіант правової (конституційної) ідеології передбачає орієнтацію на безумовний пріоритет усталених звичаїв і традицій, ціннісних засад у процесі її обґрунтування та функціонування, статус української мови як державної тощо.

Формування правової (конституційної) ідеології за ознакою функціонування суспільства як відтворення структури та зняття напруги має чітко виражений пріоритет поступового утвердження цивілізованих стандартів рівня й якості життя, транспарентності та передбачуваності дій влади, її демократизації. Зазначений варіант правової (конституційної) ідеології може бути ідентифікований як проєвропейський.

Класифікацію правової ідеології можна здійснювати за критеріями неklasичного та постнеklasичного типу соціально-правової дії, яка характеризує спроможність не лише до класичного способу владарювання, а й до розроблення зовнішньоорієнтованої правової (конституційної) ідеології як спроможності до позиціонування та конструювання соціально-політичного та правового простору України як суб'єкта міжнародного права, впливового гравця міжнародної політики.

Таким чином, правова (конституційна) ідеологія забезпечує процес формування безпечного соціального та політико-правового простору, виходячи з утвердження та реалізації прав і свобод людини як відправних, основоположних до пошуку адекватних відповідей на виклики, ризики та небезпеки глобалізованого світу, що дозволяє не лише використати її потенціал як складової вітчизняної правової системи, а й розглядати усталені юридичні, психологічні та соціальні механізми реалізації прав людини в їхньому підпорядкуванні обраній моделі державотворення, а також можливостям реалізації зовнішньополітичних цілей.

Як відомо, будь-яка держава не може не здійснювати свою ідеологічну функцію, завдання якої полягають, передусім, у морально-правовій та

ціннісній консолідації суспільства, його мобілізації для досягнення певних, насамперед, конституційно визначених цілей, зняття соціальної напруги, легітимації державної влади. При цьому ідеологічна функція, реалізуючись в єдності з іншими функціями держави – економічною, політичною, соціальною, охоронною тощо, розгортається за двома основними моделями – ідеократичною та маніпулятивною. Якщо перша модель передбачає офіційне використання методів та засобів, прийомів та технологій інформаційно-пропагандистського впливу на колективну та індивідуальну свідомість громадян країни, в основі яких – пропаганда, навіювання, переконання та примус, то друга характеризується розмитістю, відсутністю чіткої ідеологічної артикуляції, а то й взагалі намаганням поставати поза будь-якою ідеологією як наперед визначеною ідейно-політичною позицією. Хоча зрозуміло, що будь-яке заперечення ідеології є також ідеологією, цей вислів став майже класичним після фіаско «ідеології деідеологізації» (Р. Арон, З. Батман, Д. Белл, Л. Колаковський, С.М. Ліпсет, К. Поппер, Е. Шилс та ін.).

Однак у будь-якому випадку ідеологічна функція держави спрямована на формування правової та політичної свідомості громадян, утвердженню цінностей правової держави та громадянського суспільства, єдності народу. Відповідно, установки правової ідеології легалізуються в позитивному праві, а також у політичній ідеології, яка не завжди спроможна виконувати «благородну місію», може поставати загрозою і державі, і суспільству (ідеологія нацистської Німеччини). Однак, за будь-яких умов існування держави є підстави стверджувати, що «політична влада завжди передбачає ідеологічну регуляцію суспільного життя» [14, с. 115].

Список використаних джерел

1. Толстенко В.Л. Правова ідеологія у структурі правосвідомості: теоретико-методологічні основи аналізу / В.Л. Толстенко // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 41. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. – С. 10 – 18

2. Теория права и государства: [Учебник] / Отв. ред. В.В. Лазарев. – М.: 2001. – 419 с.
3. Рабинович П.М. Норма права / П.М. Рабинович // Юридична енциклопедія / Редкол: Ю.С. Шемшученко (голова редкол) та ін. – Т.4. Н-П. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2002. – С. 189 – 190

4. Сиротин А.С. Юридическая практика как фактор утверждения правовой идеологии. Вопросы теории и практики: [Монография] / А.С. Сиротин. – М.: МГИУ, 2009. – 169 с.

5. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Часть 2. Теория права. Т. 2. / А.Б. Венгеров. – М.: Юристь, 1996. – 152 с.
6. Лазарев В.В., Липень С.В. Теория государства и права: [Учебник для вузов] / В.В. Лазарев, С.В. Липень. – М.: Изд-во «Спарк», 1998. – 339 с.
7. Морозова Л.А. Теория государства и права: [Учебник] / Л.А. Морозова. – М.: «Юристь», 2002. – 517 с.
8. Попков В.Д. Теория государства и права: [Курс лекций] в 2-х частях. Т. 2. / В.Д. Попков. – М.: Изд-во «Юридический колледж МГУ», 1995. – 339 с.
9. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: [Учеб. пособие] / Под ред. проф. Стрекозова В.Г. / В.Н. Хропанюк. – М.: «Инверсталь», 2000. – 298 с.
10. Лукашева Е.А. Социалистическое правосознание и законность / Е.А. Лукашева. – М.: «Юрид. лит-ра», 1973. – 289 с.
11. Коцюба О. Правологія - наука третього тисячоліття, або новітня ідеологія прав, свобод і обов'язків людини // Право України. – 2003. – № 8. – С. 100–104
12. Недюха М.П. Теоретико-правовий та державотворчий потенціал правової (конституційної) ідеології // Новітні державотворчі процеси в Україні: виклики і перспективи. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2011. – С. 52 – 56
13. Недюха М.П. Світоглядно-теоретичні засади правової ідеології // Віче. – 2009. – № 21 (258). – С. 27 – 30
14. Сальников В.П. Государственность как феномен и объект типологии: теоретико-методологический анализ / В.П. Сальников, С.В. Степашин, А.Г. Хабибулина. – СПб: 2001. – 375 с.

Недюха М.П. Правова ідеологія: класичні та модерні інтерпретації

У статті пропонується родове визначення правової ідеології за п'ятьма ознаками: реалізація національних інтересів, соціальна мобілізація, соціальні зміни, демократія, справедлива винагорода, а також обґрунтовуються її видові дефініції за ознаками: цілеорієнтування, адаптації, інтеграції, відтворення структури та зняття напруги.

Ключові слова: правова ідеологія, родова дефініція, видові дефініції

Недюха Н.П. Правовая идеология: классические и современные интерпретации

В статье предлагается родовое определение правовой идеологии по пяти признакам: реализации национальных интересов, социальной мобилизации, социальных изменений, демократии, справедливого вознаграждения, а также обосновываются ее видовые дефиниции по признакам: целеориентирования, адаптации, интеграции, воспроизводства структуры и снятия напряжения.

Ключевые слова: правовая идеология, родовая дефиниция, видовые дефиниции.

Nediukha N.P. Legal ideology: classic and modern interpretations

The article presents the generic definition of the legal ideology based on five features: realization of the national interests, mobilization, social changes, democracy, fair recompense, as well as substantiates its specific definitions based on target orientation: adaptation, integration, recreation of structure, and relaxation of tension.

Key words: legal ideology, generic definition, specific definitions.